

Képző vagy utótag-e a mordvin *pel'*?

MATICSÁK Sándor

1. Első lépésként e szó jelentését kell tisztázni, ugyanis a különféle mordvin szótárakban a szó két alapjelentése – 'halb, Hälfte' és 'Seite' – némiképp keveredve jelenik meg.

A nagy erza–orosz (ERS 467–469) szótár két külön címszót (*пель* és *пеле*) vesz fel. Előbbi jelentése 'половина' (*пель литра* 'пол-литра'), míg az utóbbié 'половина' (*пеле веле* 'половина села') és 'на стороне' (*тона пеле* 'на той стороне'). Hasonló adatokat tartalmaz a Mészáros–Sirmankina-szótár (276–278) is: *pel'* 'fél' (*pel' či* 'fél nap') és *pe'le* 'fél; oldalon' (*pe'le velle* 'a fél falu'; *tona pe'le* 'a túloldalon'). Az Erdődi–Zaicz-féle szószedet (69) csak a *pel'* címszót veszi fel, 'fele vminek, rész; oldal, irány' jelentéssel. Az ESS (117–118) adatai: *пель* 'puoli, puolikas'; *пеле* 'puoli; puolella'.

Az 1949-ben kiadott moksa–orosz szótár (MoRS 228) csak a *пяле* alakot vette fel, névszóként 'половина, пол' és 'сторона', míg névutóként 'y' jelentéssel. A nagy moksa–orosz szótár (MRS 555–556) szintén nem tünteti fel önálló címszóként a *пяль* alakot, ezt csak összetételek utótagjaként tárgyalja. A *пяле* itt is két különálló címszóként fordul elő: *пяле I* 'половина, половинка' (*пяле ши* 'полдня') és *пяле II* послелог 'y' (*улень пялот* 'я был у тебя'); 'на той стороне' (*вирть тона пяле* 'на той стороне леса').

A Finnországban kiadott moksa–finn szótár (MSS 151–152) felveszi címszóként a *пяль* (*päl'*) alakot is, 'osa, puoli' jelentésben (*vid'ä päl'* 'oikea puoli'). A *пяле* (*pälä*) címszó jelentése 'puoli, puolikas' (*pälä metra* 'puoli metriä'; de: *tä pälä* 'tällä puolella').

Paasonen kresztomátiájában (MdChr 107) két külön lexémának tekinti a vizsgált adatokat: *pel'/pel'* 'Seite', ill. *pe'le/pe'le* 'halb, Hälfte'. Nagyszótárában (MdWb 1597–1600) a *pel'/pel'* címszó alatt csak a 'сторона, Seite' jelentést találhatjuk (*M tä aläs tä päläñ* 'dieser Mann ist von dieser Seite'), a *pe'le/pe'le* jelentése pedig 'на стороне, при, y; auf der Seite, an, bei'.

Ha mindezen adatokat kis táblázatba foglaljuk, a következő – távolról sem tiszta – képet kapjuk:

	<i>pe'l/päl'</i>	<i>pe'le/päl'ä</i>
ERS	половина	половина; на стороне
Mészáros–S.	fél	fél, oldalon
Erdődi–Zaicz	fele vminek, rész; oldal	
ESS	puoli, puolikas	puoli; puolella
MoRS		I половина; сторона; II у
MRS		I половина; II у, на той стороне
MSS	osa, puoli	puoli, puolikas
MdChr	Seite	halb, hälfte'
MdWb	сторона; Seite	на стороне, при, у; auf der Seite, an, bei

A határozószók és névutók mindkét alapjelentést hordozzák. A *pe'l's/päl'əs* és M *päl'əva* a 'fél' jelentéshez kapcsolható (*пельс вачо* 'полуголодный', *пельс конязь* 'полузакрытый', *пельс чопода* 'полутёмный' ERS; *пялес коське* 'полусухой' MRS; *пялева* 'наполовину' MRS), a *pe'lev/päl'i* jelentése 'oldalra, felé' (*виренть пелев* 'в сторону леса' ERS; *модемс ялгань няли* 'пойти к другу' MRS), míg a *pe'l'de/päl'de* alapjelentése 'felől, oldalról' (*эрьва пельде* 'со всех сторон' ERS; *вирь пельде* 'со стороны леса' MRS).

2. A jogosan sok kritikával illetett mordvin etimológiai szótárak a következő képet mutatják: a régebbi *erza* és *moksa* etimológiai szótárak (EES 74, MES 63) a *пель/пяле* alaknak a 'половина' jelentését tüntetik fel, s összevetik a fi. *puoli*, é. *pool*, zürj. *pel*, votj. *pal*, m. *fél* szavakkal (< fgr. *pälä*); az újabb szótár (EtV 139) a *пель/пяль* címszót felvéve szintén csak a 'половина' jelentést adja meg s – fgr. *pēle* alakot rekonstruálva – a példákat kiegészíti a lpN *bealle*, lpK *nēль*, cser. *pel*, *pelə* megfelelőekkel.

Paasonen (MdChr 107) a *pe'l/pe'l'* 'Seite' szót a m. *fél*, fi. *pieli*, *pielus* szavakkal veti egybe, míg a *pe'le/pe'le* 'halb, hälfte' mellett csak a m. *fél* megfelelőt tünteti fel.

Az uráli etimológiai szótár (UEW 362) szerint e szó uráli eredetű, s **pälä* alakban rekonstruálható, alapjelentése 'Halb, Hälfte; Seite' lehetett. A mai uráli nyelvekben e szó folytatói: > ?fi. *pieli* (*suupieli* 'Mundwinkel'), lpN *bälle* 'side', lpL *piellē* 'Seite; Hälfte, halb, Halbe', md. *pe'l/päl'* 'Seite', *pe'le/päl'ä* 'halb, Hälfte', cser. *pel* 'Seite', *pelə* 'halb, Hälfte', votj. *pal* 'seite; halb, Hälfte', zürj. *pel* 'Seite', osztjO. *pelək* 'Hälfte; Seite', vogTJ. *päl* 'Hälfte, Seite', m. *fél* 'halb, [...], Seite'; jur. *pe'le* 'Hälfte, Stück', jeny. *ferie* 'halb', tvg. *fealea* 'halb', szelk. *paläl* 'halb, Hälfte'. – A szó veláris változata (**pu-*

la) a finn-volgai korra vezethető vissza, vö. fi. *puoli* 'Seite; Gegend; Hälfte, Teil; halb', *puoliso* 'Gatte, Gattin', md. *pola* 'Gatte, Gattin', *polavto-/polafto-*'cserél' (UEW 740). A mordvin és a cseremiszi egy- és kétszótagú szópár alapján maga az UEW is felteszi, hogy „Möglicherweise haben diese Wörter eine ursprüngliche Doppelform bewahrt (**pälä* 'halb, Hälfte' – **pēle* 'Seite') ...” (UEW 362).

Annak, hogy a különféle egy- és kétnyelvű, ill. etimológiai szótárakban ilyen nagyfokú keveredést tapasztalhatunk, valószínűleg nyelvtörténeti okai lehetnek. Keresztes (1986: 108–109) szerint ebben az esetben három lexémát kell elkülönítenünk: a) FV? **pälä* 'Hälfte' > lpN *bealle*, cser. *pelä*, votj. *pal*, zürj. *pel*, *pev* ~ előmd. **pälä* > ösmd. **pälä* – ez a mai md. *pele/pälä* előzménye; b) FV **pēle* 'Seite' > cser. *pel*, *wel* ~ előmd. *pēla* > *pēl* > ösmd. *päl* – ennek folytatása a mai md. *pel/päl* 'Seite'; c) FP? **pēle* > zürj. *bel*, fi. *pieli* 'ajtófélfa' ~ előmd. *pēla* > *pēl* > ösmd. *päl* – ez a mai moksa *päl* 'karó' etimológiai megfelelője.

Hasonló úton jár az SSA is (347). Feltevésük szerint három alapnyelvi szóval számolhatunk: a) PU **pälä* 'puolikas; sukulainen, toveri' > md. *pele/pälä* 'puoli [= halb]; puolikas' (?lp, cser. ?vj, zj, vog, osztj, magy és szamojéd megfelelőkkel); b) PU **pexli* 'reuna, ulkopuoli' > md. *pel/päl* 'puoli [= Seite]' (szamojéd, cseremiszi és talán magyar megfelelővel); c) PFU **pēli* 'pylväs' > mdM *päl* 'seiväs, pylväs; puukiila' (~ ?magyar). A 'reuna' és a 'pylväs' jelentésű szavak korán összekeveredhettek, ezeket a fi. *pieli* szóval lehet összekapcsolni.

Korábban a SKES (537) csak két alapszót különített el: a) **pēle* > mdM *päl* 'seiväs, pylväs, aidanselväs'; ?*pel/päl* 'sivu, puoli (= latus), osa'; b) **pälä* > md. *pele/pälä* 'puoli, puolisko'. Ez, mint láttuk, nem pontos, azonban egy mozzanat miatt érdemes itt időzni: megfontolásra érdemes a SKES véleménye: „[mordvan] 'sivua, puolta' merkitsävänä sana voi olla toistakin alkuperää, nim. [...] *pele/pälä* sanan loppuheittoinen variantti”.

Úgy tűnik tehát, hogy elfogadhatjuk azt a feltevést, miszerint eredetileg legalább két külön lexémáról volt szó, melyek alakilag is és szemantikailag is közel álltak egymáshoz, s ezek összekeveredtek (a jelentések egybeesésének későbbi útja 'fél > félre', 'oldal > oldalra' lehetett). Mindenesetre jó lenne, ha a mordvin szótárak megkülönböztetnék a két jelentést, s két külön címszót vennének fel.¹

¹ Hasonló szótárszerkesztési probléma merül fel a *pulo*¹ 'farok; copf, varkocs' és *pulo*² 'liget, erdőcske' kapcsán is (vö. Mészáros 1999–2000).

3. A *pel(e)*² 'fél' a mai mordvinban egyaránt szerepelhet határozószók/névutók (erről korábban már esett szó) és igék kiindulópontjaként, valamint névszói összetételek elő- és utótagjaként. Ige alapjaként: *pelenzams* 'elfelez, megfelel', M *päləptəms* 'félig kiürül'. Előtagként: *peleve* 'éjfél' [tkp. fél-éj], *pelevejonks* 'észak' [tkp. éjfél-irány], *pelgel* 'beszédhibás' [tkp. fél-nyelv], *pelgov* 'félhold', *pelije* 'fél év'. Juhász Jenő (1961: 118) adatolta a M *pel-ərve* 'a meghalt feleség anyja így nevezi az új feleséget' [tkp. fél-asszony] és *pelə-pola* 'házastárs' [tkp. fél-házastárs] lexémákat. – A *pel(e)* képzett szó alapszava is lehet: *pelks* 'rész, részlet'.

A dolgozat szempontjából sokkal lényegesebb e szó utótagként való megjelenése (ebben a pozícióban kizárólag *pel* alakban fordul elő). Mielőtt rátérnék a dolgozat tulajdonképpeni céljára, azaz annak megállapítására, hogy a *pel(e)* összetételek utótagja-e, avagy már képzővé vált, még azt kell tisztázni, hogy a vizsgált szavakban melyik alapjelentéssel, a 'fél'-lel vagy az 'oldal'-al van dolgunk. A kérdés eldöntéséhez egy rokon nyelvi jelenség lehet segítségünkre: a vogulban a *sup* 'darab, rész, fél' szó kicsinyítő képzővé válhat: *χāp* 'csónak' > *χāpsup* 'kis csónak', *mant* 'lapát' > *mansup* 'kis lapát', *šoχri* 'kés' > *šoχrisup* 'kis kés', *tūp* 'evező' > *tūpsup* 'kis evező' – az eredeti 'fél' jelentését él még a *hánsup* 'fél kenyér' (*háń* 'kenyér'), *vájäšup* 'félharisnya' (*vájä* 'harisnya'), *šasšup* 'fél óra' (*šas* 'óra') szerkezetekben (Riese 2001: 149). Ugyancsak emellett szól a magyar *-féle* kezdődő agglutinálódása is.

A különféle mordvin nyelvtanok, kézikönyvek, a képzőkkel foglalkozó monográfiák nem mutatnak egységes képet a *pel* státusának megítélésében. Az 1962-ben kiadott összefoglaló nyelvtan (Grammatika 1962: 54–55) sajátos álláspontra jut: a főszövegben egyértelműen összetett szavaknak tekinti a *karšemapel* 'lábbeli', *jarsamopel* 'ennivaló' stb. szerkezeteket, lábjegyzetben azonban megjegyzi, hogy mivel a lexikai egység jelentése szinte teljesen elveszett, ezek már képzökként is felfoghatók. Az 1980-es nyelvtan (Grammatika 1980: 108–109) ezt az elemet képzőnek veszi.

Cigankin szóképzési kismonográfiájában a *pel*-t (1981: 51) a képzők közé sorolja (ugyanígy 1983: 122; 2000: 153), más helyütt (1996: 21–22) azonban, hasonlóan a *-nal*, *-či*, *-pulo*, *-mař*, *-al*, *-lango*, *-ńe*, *-přa*, *-meže* elemekhez, inkább félképzőnek (полуаффикс) tekinti. Hasonló elnevezést (полу-суффикс) használt korábban történeti nyelvtanában Szerebrennyikov is (1967: 70).

² Mivel az erza és moksa nyelvjárások ebben a tekintetben egyformán viselkednek, a továbbiakban elégségesnek látom csak az erza adatok idézését. Ahol szükséges, ott külön M betűvel jelzem a moksa adatokat.

A legújabb erza nyelvészeti kézikönyv (EK 46–47) a *pel'*-t, hasonlóan sok más elemhez, mint pl. *-či*, *-pulo*, *-p'ra*, *-lango*, *-mar'* stb., affixoidnak (аффикс-суд) nevezi. A moksa nyelvtan (MK 75–79) a kérdéses lexémát *bäl'* (бяль)³ alakban adja meg (pl. *ярхцямбяль*, *карьсем бяль*), s a képzők kissé heterogénnek tűnő csoportjába sorolja, hasonlóan a *-ks*, *-fks*, *-kš*, *-ma/-me*, *-f*, *-lma*, *-ka*, ill. *-ši*, *-mor*, *-nal*, *-potmə* elemekhez.

Az általam készített szóvégmutatozó szójegyzékek, ill. a különféle mai mordvin szótárak anyagai alapján három tucat *pel'* elemű szót gyűjtöttem össze. Az önálló szóból képzővé vált *pel'* általában⁴ a *-mo*, *-ma* deverbális névszóképzős alakhoz kapcsolódik, vö. *mijems* 'elad' > *mijema* 'eladás' > *mijemapel'* 'áru, árucikk'. Az alábbi listában, ahol lehet, a kiindulópontul szolgáló igét adom meg:

- acamopel'* 'teríték' (*acams* 'terít');
- ad'e'amopel'* 'kaparó, vakaró szerszám' (*ad'e'ams* 'kapar, vakar');
- amol'd'amopel'* 'merítőkanál' (*amol'd'ams* 'merít');
- andomapel'* 'étel, táplálék; abrak' (*andoms* 'etet');
- artomapel'* 'festék' (*artoms* 'fest');
- avoldamopel'* 'seprű' (*avoldams* 'leseper; int; lendít');
- be'amopel'* 'fehérítőanyag' (*be'ams* 'kifehérít');
- čovordamopel'* 'keverő(eszköz)' (*čovordams* 'kever');
- jarsamopel'* 'ennivaló, étel' (*jarsams* 'eszik, étkezik');
- karksamopel'* 'öv' (*karksams* 'övez, övet köt');
- kar'semapel'* 'lábbeli, cipő' (*kar'sems* 'lábbelit felvesz, felhúz');
- kava'namopel'* 'vendégeknek felszolgált étel-ital' (*kava'nam* 'megkínál, megvendégel');
- ke'šemapel'* 'vágóeszköz' (*ke'šems* 'vág; vagdos');
- koršamopel'* 'kanál' (*koršams* 'hörpöl, szürcsöl');
- lambamopel'* 'édesség, desszert' (*lambamo* 'édes');
- laznomapel'* 'vágóeszköz' (*laznoms* 'hasít, vág, darabol');
- le'demapel'* 'kasza' (*le'dems* 'kaszál');
- meš'tepel'* 'az erza női ruha mellrészén lévő hímzés' (*meš'te* 'mell');
- mijemapel'* 'áru, árucikk' (*mijems* 'elad');
- mo'ramopel'* 'méreg' (*mo'rams* 'megmérgez');
- nalk'emapel'* 'játék, játékszer' (*nalk'ems* 'játszik');

³ A szóeleji *b*- magyarázata: az összetételek utótagjának kezdő zöngétlen mássalhangzója zöngés konzonáns után kerülve zöngésül, vö. pl. *ved'gev* 'malom' < *ved'* 'víz' + *kev* 'kő'; *davolgov* 'február' < *davol* 'vihar' + *kov* 'hónap'.

⁴ Kivétel: *lambamopel'*, *meš'tepel'*.

nuřtamapel 'tölcsér' (*nuřtamo* 'megtölt, beleönt');
oršamapel 'ruha, ruházat' (*oršams* 'öltözik');
palomapel 'tűzelőanyag' (*paloms* 'ég, elég');
pořemapel 'étel, harapnivaló' (*pořems* 'rág');
šedamapel 'hangszer' (*šedams* 'hangszeren játszik');
šimemapel 'innivaló, ital' (*šimems* 'iszik');
targamapel 'dohány, cigaretta' (*targamo* 'dohányzik');
tulodomapel 'dugó' (*tulodoms* 'dug, bedugaszol');
uštomapel 'tűzelőanyag' (*uštoms* 'fűt, tüzel');
vadžemapel 'kenőanyag, kenőcs' (*vadžems* 'beken');
valnomapel 'locsolókanna' (*valnoms* 'önt, locsol');
važdamapel 'játékszer' (*važdams* 'megnyugtat, elcsendesít');
vatkamapel 'kaparó (szerszám)' (*vatkams* 'nyúz, hánt, hámoz');
velřamapel 'takaró' (*velřams* 'betakar, befed');
vergedemapel 'tűzgyújtó (eszköz)' (*vergedems* 'meggyújt');
videmapel 'vetőmag; vetési eszköz' (*videms* 'vet').

Ezt a listát a Paasonen-szótár (MdWb) néhány adatával is kiegészíthetjük:⁵

kadamapel 'örökség, hagyaték' (*kadoms* 'hagy, otthagyt');
kajamapel 'edény' (*kajams* 'önt, tölt');
lećnimapel, *lećtēma-pel* 'emléktárgy, szuvenir' (*lećtēms* 'emlékszik');
peřimapel 'tejszín a káposztaételhez' (*peřems* 'ételt tejföllel feljavít');
rožodumapel 'olyan tárgy, aminek örülnek az emberek; valami vigasztaló dolog' (*rožodoms* 'megörül').

A mordvin szerzők (Cigankin 1981: 51; Grammatika 1980: 109) ennek a produktív képzőnek a 'vmilyen (az alapigével megnevezett) cselekvés eszköze, eredménye' jelentést tulajdonítják (amely a 'fél' jelentésből fejlődhetett ki). A legújabb erza leíró nyelvtan (EK 46) három alcsoportot különít el: házimunka, ház körüli élet (seprű, takaró, játék); szerszámok (lókaparó, tűzgyújtó eszközök, a vetés eszközei); evés-ivás, ruházkodás.

Az általam közreadott szólista a következő főbb csoportokba sorolható:

A. Eszköz, tárgy:

a) Házimunka, ház körüli munka: *adēřamapel*, *vatkamapel* 'kaparó, vakaró szerszám', *keřsemapel*, *laznomapel* 'vágóeszköz', *palomapel*, *uštomapel* 'tűzelőanyag', *artomapel* 'festék', *belamapel* 'fehérítőanyag', *avoldamapel* 'seprű', *čovordamapel* 'keverő(eszköz)', *leđemapel* 'kasza', *valno-*

⁵ Paasonen szótárában a *pel* elem kötőjellel kapcsolódik az alapszóhoz. Ebben a cikkben egységesen az egybeírás elvét követem.

- mapel'* 'locsolókanna', *veřged'emapel'* 'tűzgyújtó (eszköz)', *vid'emapel'* 'vetés eszköze', *vađ'emapel'* 'kenőanyag, kenőcs'.
- b) Étkezés: *kajamapel'* 'edény', *koršamapel'* 'kanál', *amol'd'amapel'* 'merítőkanál', *acamapel'* 'teríték', *nuřt'amapel'* 'tölcsér', *tulodomapel'* 'dugó'.
- c) Ruházat: *karksamapel'* 'öv', *kařsemapel'* 'lábbeli, cipő', *meřt'epel'* 'az erza női ruha mellrészén lévő hímzés', *oršamapel'* 'ruha, ruházat'.
- d) Játék, hangszer: *nalksemapel'* 'játék, játékszer', *sed'amapel'* 'hangszer'.
- B.** Eredmény (étel, ital megnevezése): *andomapel'*, *jarsamapel'*, *poř'emapel'* 'ennivaló, étel', *kavař'amapel'* 'vendégeknek felszolgált étel-ital', *šimemapel'* 'innivaló, ital', *lambamapel'* 'édesség', *peř'imapel'* 'tejszín a káposzta-ételhez', *targamapel'* 'dohány, cigaretta'.

4. Ahhoz, hogy egy összetétel utótagjából képző váljék, számos kritériumnak kell teljesülnie. Az agglutináció során az eredeti szó szemantikai ereje fokozatosan lecsökken, s a deszemantizációs folyamat végén, szuffixummá válva elveszíti kapcsolatát az alapszavával (pl. a md. *či* eredetileg 'nap' jelentésű szó volt, de ma már – elvont képzőként – semmiféle kapcsolatban nem áll az eredeti jelentéssel: *mazij* 'szép' > *mazijči* 'szépség'). Ez a folyamat hang- és alaktani változásokkal is együtt járhat (pl. fi. *tytär* 'lánya vki-nek' > *-tar/-tär* 'egyfajta nőnemképző'), de ez nem feltétlenül szükséges követelmény. A folyamat végén megszülető szuffixum – azáltal, hogy szemantikailag „üressé” vált – számos olyan is szóhoz kapcsolódhat, amelyhez összetételek második elemeként nem állt módjában, azaz a kombinatív készsége felerősödik, produktivitása megnő(het). (A mordvin utótagok képzővé válásának útjáról részletesebben: Maticsák 2005: 69–70.) – A példaanyagot a deszemantizáció fokozatai alapján több csoportba sorolhatjuk:

a) Az 'eszköz, szerszám' jelentésű szavakban (pl. *leđ'emapel'* 'kasza = kaszáló eszköz', *valnomapel'* 'locsolókanna = locsoló eszköz', *amol'd'amapel'* 'merítőkanál = merítő eszköz', *nalksemapel'* 'játék = a játszás eszköze' stb.) még nem indult meg a deszemantizáció, hiszen a konkrét tárgy jelleg még világosan megfigyelhető.

b) A ruházatkodás szemantikai csoportjába tartozó szavak talán már elindultak a deszemantizáció hosszú útján, hiszen az *oršamapel'* 'ruha' már több, mint a 'ruházatkodás eszköze/tárgya', a *kařsemapel'* 'cipő' már nem írható le 'lábbeli felvétele + eszköz' -ként és a *karksamapel'* 'öv' sem 'derék + eszköz'.

c) Még jelentősebb lépést tettek meg a képzővé válás felé az étel- és italnevek: a *jarsamapel'* 'ennivaló, étel', *šimemapel'* 'innivaló, ital', *lambamapel'* 'édesség' stb. lexémákban a *-pel'* már képzőnek tekinthető, hiszen itt az eredeti 'fél' > 'eszköz' jelentés már nem nyilvánvaló.

A produktivitás egyik fokmérője az idegen szavakhoz való kapcsolódás képessége: a példaanyagban még csak egy orosz eredetű elemmel való kapcsolatra bukkantam rá (*bel'amopel* 'fehérítő anyag' < or. *белый* 'fehér').

5. A másik fokmérő a régebbi és az újabb szövegek vizsgálata során megfigyelhető különbség lehet. Egy korábbi írásomban (Maticsák 2005) a párhuzamos szöveghelyek – XIX. és a XX. század végi bibliafordítások – vizsgálatát végeztem el, ezzel a módszerrel próbáltam meg leírni a *či* képzővé válásának folyamatát. A *či* 'nap' > '-ság/ség' változást nyelvtörténeti adatokkal próbáltam igazolni: a Lukács-evangélium 1889-es és 1996-os érza fordításának összevetése során kiderült, hogy az újabb verzióban majdnem háromszor annyi *-či* elemű lexéma (28, ill. 10) közel kétszer annyi helyen (121 – 65) fordul elő, azaz a *či* jelentős lépéseket tett a képzősülés útján.

A *pel* az 1996-os fordításban 23 ízben fordul elő „képzőgyanús” helyzetben (*jarsamopel* 'ennivaló, étel' 10, *oršamopel* 'ruha' 9, *šimemapel* 'innivaló, ital' 3, *kašemapel* 'lábbeli, cipő' 1). Nézzük meg, a megfelelő szöveghelyeken mit találunk az 1889-es fordításban!⁶

ярсамопель 'ennivaló'

- (1) *Ойме ярсамодо покить, киське одюжадо покить.* 'A lélek az ételnél nagyobb, a test a ruhánál több.' // *Эдь эрямось ярсамопельде питней, ды рунгоськак оршамопельде питней.* 'Hiszen az élet az ennivalónál drágább, és a test is a ruhánál drágább.' // *A lélek több, mint az eledel, s a test több, mint a ruha.* (12:23)
- (2) *Тедэ мейле а кармань эстэдензэ ярсамо...* 'Ezután nem fogok ebből enni...' // *Эдь тедэ мейле, мон а карман ярсамопельде...* 'És ezután, nem fogok enni a húsvéti ételből...' // *Többé nem eszem ezt...* (22:16)
- (3) *Ули тесэ тынкъ меньгакъ ярсамонкъ.* 'Van itt nektek valamiféle ennivalótok?' // *Ули тынк тесэ кодамояк ярсамопель?* 'Van nektek itt valamilyen ennivalótok?' // *Van itt valami ennivalótok?* (24:41)
- (4) *Кинь ярсамксонзо улишь – истяжо теезэ.* 'Akinék ennivalója van – ugyanígy tegyen.' // *...ды се, конань ули ярсамопелезэ, кадзык явсы лиянтъ марто.* '...és az, akinék van ennivalója, hagyja megosztani másokkal.' // *S akinék van mit ennie, ugyanígy tegyen.* (3:11)

⁶ Először az 1889-es szöveget adom közre, annak szó szerinti magyar átültetésével, ezt az 1996-os szöveg és annak magyarítása követi, majd végül a magyar változat, a Szent István Társulat fordításában.

- (5) *Ара мольмексъ тенекъ не ломатненень ярсамксонь рамамо?* 'Valóban mennünk [kell] ezeknek az embereknek ennivalót vásárolni?' // *Паряк миненек модемс ды рамамс весе неть ломантненень туртов ярсамопель?* 'Talán nekünk [kellene] menni és vásárolni az összes ember számára ennivalót?' // *El kellene mennünk, hogy ennyi népek ennivalót vegyünk.* (9:13)
- (6) *Сонъ мерсъ тензэ ярсамсъ максмодо.* 'Mondta neki enni adjanak.' // *Исус кармавтсъ максомс вельмезентень ярсамопель.* 'Jézus megparancsolta adni az életre keltnek ennivalót.' // *Ezután meghagyta, hogy adjanak neki enni.* (8:55)
- (7) *Тынь максодо тенстъ ярсамсъ.* 'Ti adjatok nekik enni.' // *Тынь тынсъ максодо тенстъ ярсамопель!* 'Ti magatok adjatok nekik ennivalót!' // *Ti adjatok nekik enni – válaszolta.* (9:13)
- (8) *Васня анокстакъ монсьтень ярсамсъ...* 'Előbb készíts nekem enni...' // *Икелеяк анокстак монень ярсамопель...* 'Előbb készíts nekem ennivalót...' // *Készíts vacsorát...* (17:8)
- (9) *Марфа Исусэнъ паро каванямонь кись майсець.* 'Márta Jézus jó megvendégelése miatt sürgölődött.' // *Марта кашазь анокстакъ ярсамопель инжетненъ туртов.* 'Márta sietve készítette az ennivalót a vendégek számára.' // *Márta meg sürgött-forgott, végezte a háziasszonyi teendőket.* (10:40)
- (10) *...конатанъ азоро пурсазо весе важонзо лангсъ покшоксъ, эряви шкасто тенстъ кишень явиитсякъсъ.* '...akit az úr helyez minden szolga fölé vezetővé, a kellő időben nekik kenyeret osztónak.' // *...конанъ кудазорось апак пеле аравтовлизе весе важотненъ лангс пряттокс ды кармавтоволь тензэ эрвикс шкасто явиемс сынест алтазь ярсамопелентъ.* '...akit az ura félelem [kétség] nélkül helyezett minden szolga fölé vezetőül és megparancsolta neki a szükséges időben osztani nekik az ígért ennivalót.' // *...akit ura szolgálái fölé rendelt, hogy ha eljön az ideje, kiadja részüket az élelemből?* (12:42)

оршамопель 'ruha'

- (11) *Ойме ярсамодо покшъ, киське одюжадо покшъ.* 'A lélek az ételnél nagyobb, a test a ruhánál több.' // *Эдь эрямосъ ярсамопельде питней, ды рунгоськак оршамопельде питней.* 'Hiszen az élet az ennivalónál drágább, és a test is a ruhánál drágább.' // *A lélek több, mint az eledel, s a test több, mint a ruha.* (12:23)
- (12) *Озномстонзо Сонзэ шачозо лйаксъ теевсь, одюжанзо ашолгадсть да тситсердеме кармасть.* 'Imádkozása közben az arca mássá lett, a

- ruhája kifehéredett és csillogni kezdett.’ // *Ознома икастонть Исусонь чамазо полавтовсь, оршамопелензэ теевсть кувтолдыңца ашокс.* ‘Az ima idején Jézus arca megváltozott, a ruhája csillogó fehérré lett.’ // *Míg imádkozott, külseje teljesen átváltozott, ruhája fehér lett és ragyogó.* (9:29)
- (13) *...разбойникне лангстонзо одюжанзо нельгизь, сонсинзэ порксазь...* ‘...a rablók róla a ruhát levették, őt megverték...’ // *Сынь нельгизь сонзэ кедьстэ весементь, мик оршамопелензэяк, тапсизь сонзэ...* ‘Ezek [= a rablók] elvették tőle mindenét, még a ruháját is, megverték...’ // *Rablók kezébe került. Ezek kifosztották, véresre verték...* (10:30)
- (14) *Туде энгъ паро одюжатъ да орчинкъ сонзэ...* ‘hozzátok még a jó ruhákat és öltöztessétek fel őt...’ // *Куроксто кандодо теи сехте паро оршамопельть ды оршавтынк сонзэ.* ‘Gyorsan hozzátok a legjobb ruhákat és öltöztessétek fel őt...’ // *Hozzátok hamar a legdrágább ruhát és adjátok rá...* (15:22)
- (15) *Се ломансь понгсть-панартъ а орчлил, кудосо а эриль...* ‘Ez az ember nadrágot-inget [= ruhát] nem öltött, házban nem élt...’ // *Сонзэ лангсо умок арасель оршамопель, ды эрясь сон аволь кудосо...* ‘Rajta régóta nem volt ruha, és nem házban élt...’ // *Мár régóta nem hordott ruhát, nem lakott házban...* (8:27)
- (16) *Арси деряи киякъ тонть суманеть сайме – максыкъ тензэ панаротъ-какъ.* ‘Ha kívánná valaki a te kaftánodat megkapni – add neki az ingedet is.’ // *Ланга оршамопелень нельгицянтень максык алга панароткак.* ‘A rajtad levő ruhát elvevőnek add az alsóingedet.’ // *Annak, aki elveszi köntösöd, add oda a ruhádat is.* (6:29)
- (17) *...сонь порфирасо да виссонсо орчазь якась...* ‘Bíborba és gyolcsba öltözve járt...’ // *...оршазель прок инязор, пек питней оршамопельсэ.* ‘...[úgy] öltözött mint egy nagy úr, nagyon drága ruhába.’ // *Бíборбан és ратулатбан járt, és mindennap nagy lakomát rendezett.* (16:19)
- (18) *Ванодо карксамонкъ карксазь улестъ, хонаренкъ курвастезь улестъ.* ‘Virrasszatok a derekatokat felövezve, a lámpáitok égve legyenek.’ // *Уледе свал анокт важодеме: оршамопеленк ожатне улест илештязь ды толонк свал палозо.* ‘Legyetek mindig készek dolgozni: a ruhátok ujjá legyen feltúrve és a tüzetek mindig égjen.’ // *Csípőtök legyen felövezve és égjen a lámpásotok.* (12:35)
- (19) *Видстэ мерянь тенкъ, сонь озавтсынзе сынсть, а сонсь карксы перьканзо каркъ...* ‘Bizony mondom nektek: leülteti őket, és ő maga felcsatolja magára az övét...’ // *Видестэ тенк кортан: сестэ азорось сонськак ории эрьва чинь оршамопельть, озавтсынзе важотнень*

столь экис... 'Bizony nektek mondom: akkor az úr ő maga felveszi a hétköznapi ruháit, leülteti a szolgálakat az asztalhoz...' // *Bizony mondom nektek, felövezi magát, asztalhoz ülteti őket...* (12:37)

карсемапель 'lábbeli'

- (20) *Маронкъ илядо сай а котума, а кандстъ, а карь-пракстатъ.* 'Magatokkal ne vigyetek se koldustarisznyát, se batyut, se bocskorokat-karcsákat.' // *Илядо сае ки лангов мезеяк: ярмакткак, кансткак, ом-бонст карсемапельтъкак.* 'Ne vigyetek az útra semmit: pénzt sem, batyut sem, másik lábbelit sem.' // *Ne vigyetek magatokkal erszényt, se tarisznyát, se sarut.* (10:4)
- (21) *Кода Монъ тынкъ кучлидизь: кандстомо, котумавтомомо, карь-пракстаавтомомо...* 'Amikor én titeket szétküldtelek: batyu nélkül, koldustarisznya nélkül, bocskor-karcsa nélkül...' // *Зярдомон тынкъ кучнидизь ярмактмомо, юдмавтомомо, карсемапельтеме...* 'Amikor én titeket elküldtelek pénz nélkül, tarisznya nélkül, lábbeli nélkül...' // *Amikor elküldtelek benneteket erszény, tarisznya és saru nélkül...* (22:35)
- (22) *...кедезэнзэ максодо сурксъ, пильгезэнзэ кемть.* '...a kezére adjatok gyűrűt, a lábára csizmát.' // *...тонгодо сурке сурозонзо ды карсемапельть пильгезэнзэ.* '...húzzatok gyűrűt az ujjára és lábbelit a lábára.' // *...az ujjára húzzatok gyűrűt, és a lábára sarut.* (15:22)

симемапель 'innivaló'

- (23) *Сонъ Пазъ икеле покиъ ули, а карми симме а винадо, а сикерадо...* 'Ő az Úr előtt nagy lesz, nem fog inni sem bort, sem erős italt...' // *Эдь сон карми улеме ине ломанькс Азоронтъ икеле, зярдояк а карми симеме винадо ды лия кеме симемапельде...* 'És ő lesz nagy ember az Úr előtt, amikor nem fog inni bort és más erős italt...' // *Mert nagy lesz az Úr előtt, bort és mámorító italt nem fog inni...* (1:15)

A párhuzamos szöveghelyek vizsgálata alapján a következő alcsoportokat különíthetjük el:

- a) Eredetileg képző nélküli főnév: *одюжа* 'ruha' (11–14. példa) és *сумань* 'daróckaftán' (16) ~ *ориамопель* 'ruha, ruházat'; *кии* 'kenyér' ~ *ярсамопель* 'ennivaló' (10); *кем* 'csizma' ~ *карсемапель* 'lábbeli, cipő' (22); *сикера* 'erős ital' ~ *симемапель* 'innivaló, ital' (23).
- b) Eredetileg összefoglaló összetétel: *понгстъ-панартъ* 'ruha' (tkp. 'nadrágok-ingek') ~ *ориамопель* (15); *карь-пракста* 'lábbeli' (tkp. 'bocskor-karcsa') ~ *карсемапель* (20, 21).
- c) Eredetileg *-то* képzős főnév: *ярсамо* 'étel' (1–3) és *каванямо* 'megvendégelés' (9) ~ *ярсамопель* 'ennivaló'.

- d) Eredetileg *-mks* képzős főnév: *ярсамкс* 'étel' ~ *ярсампель* (4, 5).
 e) Eredetileg ige: *ярсамс* 'eszik' ~ *ярсампель* (6–8).
 f) Eredetileg más szerkezet: 17–19.

Nyilvánvaló, hogy egy szöveg vizsgálata – és egy fordító munkássága – alapján nem lehet messzire vezető következtetéseket levonni, az azonban e szűk korpuszú vizsgálatból is látszik, hogy a képzővé válás tendenciája egyértelmű, s a *pel* „viselkedése” megegyezik a *či* grammatikalizációjával.

Irodalom

- Cigankin 1981: Д. В. Цыганкин, Словообразование в мордовских языках. Мордовский государственный университет им. Огарева, Саранск.
 Cigankin 1983: Д. В. Цыганкин, Лексикология современных мордовских языков. (Под ред. Д. В. Цыганкина.) Мордовский государственный университет им. Огарева, Саранск.
 Cigankin 1996: Д. В. Цыганкин, Полуаффиксация как один из составных компонентов архитектоники словопроизводства в мордовских языках. In: CIFU-8/5: 18–22.
 Cigankin 2000: Д. В. Цыганкин, Суффиксальное словообразование имен существительных в диалектах эрзянского языка. In: Мордовские языки глазами ученого-лингвиста. Типография Красный Октябрь, Саранск. 142–157.
 EES = Д. В. Цыганкин–М. В. Мосин, Эрзянь келень нурькине этимологической словарь. Мордовской книжной издательствась, Саранск 1977.
 EK = Эрзянь кель. Морфология (ред. Д. В. Цыганкин). Красный Октябрь типографиясь, Саранск 2000.
 Erdődi–Zaicz 1974: Erdődi József–Zaicz Gábor, Erza-mordvin szójegyzék. Tankönyvkiadó, Budapest.
 ERS = Б. А. Серебренников–Р. Н. Бузакова–М. В. Мосин, Эрзянско–русский словарь. Эрзянь–рузонь валкс. Русский язык, Дигора, Москва 1993.
 ESS = Jaana Niemi–Mihail Mosin, Ersäläis–suomalainen sanakirja. Turun yliopiston suomalaisen ja yleisen kielitieteen laitoksen julk. 48, Turku 1995.
 EtV = Д. В. Цыганкин–М. В. Мосин, Этимологиянь валкс. Мордовской книжной издательствась, Саранск 1998.
 Grammatika 1962: Грамматика мордовских языков (ред. М. Н. Коляденков–Р. А. Заводова). Мордовское книжное издательство, Саранск.
 Grammatika 1980: Грамматика мордовских языков (ред. Д. В. Цыганкин). Мордовское книжное издательство, Саранск.

- Juhász 1961: Juhász Jenő, Moksa-mordvin szójegyzék. Gyűjtötte és kiadásra előkészítette Juhász Jenő, sajtó alá rendezte Erdélyi István. Akadémiai Kiadó, Budapest.
- Keresztes 1986: Keresztes László, Geschichte des mordwinischen Konsonantismus II. Etymologisches Belegmaterial. SUA 26, Szeged.
- Maticsák 2005: Maticsák Sándor, A képzővé válás kora a mordvinban. In: Folia Uralica Debreceniensia 12: 69–86.
- MdChr = Heikki Paasonen, Mordwinische Chrestomathie. Suomalais-ugrilainen Seura, Helsinki 1953².
- MdWb = H. Paasonens Mordwinisches Wörterbuch. Zusammenestellt von K. Heikkilä. Bearbeitet und herausgegeben von Martti Kahla. SUS. Helsinki 1990–1996.
- MES = М. А. Келин–Д. В. Цыганкин–М. В. Мосин, Мокшень кялень нурьхкяня этимологическый словарь. Мордовское книжное издательство, Саранск 1981.
- Mészáros 1999–2000: Mészáros Edit, Az erza-mordvin *pulo* ~ moksa-mordvin *pula* jelentése és eredete. In: NÉNy 40: 237–247.
- Mészáros–Sirmankina 2003: Mészáros Edit–Raisza Sirmankina, Erza-mordvin–magyar szótár. Savaria University Press, Szombathely.
- MK = Мокшень кяль. Морфология (ред. Н. С. Алямкин). Красный Октябрь типографиясь. Саранск 2000.
- MoRS = С. Г. Потапкин–А. Л. Имяреков, Мокшанско–русский словарь. Государственное издательство иностранных и национальных словарей, Москва 1949.
- MRS = Б. А. Серебренников–А. П. Феоктистов–О. Е. Поляков, Мокшанско–русский словарь. Мокшень–рузонь валкс. Русский язык, Дигора, Москва 1998.
- MSS = Eeva Herrala–Aleksandr Feoktistov, Mokšalais–suomalainen sanakirja. Turun yliopiston suomalaisen ja yleisen kielitieteen laitoksen julkaisuja 58, Turku 1998.
- Riese 2001: Timothy Riese, Historische Nominalderivation des Wogulischen. Harrasowitz Verlag, Wiesbaden.
- SKES = Suomen kielen etymologinen sanakirja (toim. Y. H. Toivonen et al). Lexica Societatis Fenno-Ugricae XII. Helsinki 1955–1978.
- SSA = Suomen sanojen alkuperä. Etymologinen sanakirja (toim. Erkki Itkonen–Ulla-Maija Kulonen). SKS, Helsinki 1992–2000.
- Szerebrennyikov 1967: Б. А. Серебренников, Историческая морфология мордовских языков. Наука, Москва.

UEW = Uralisches etymologisches Wörterbuch (szerk. Rédei Károly). Akadémiai Kiadó, Budapest 1986–1988.

*

Biblia Téka CD-ROM, Arcanum, Budapest. – Biblia. Ószövetségi és újszövetségi szentírás. Szent István Társulat, Budapest 1979.

Лукань коряс евангелия ды апостолтнень тевест, Библиянь ютавтомань институтось, Стокгольма–Хельсинки 1996.

Святое Евангеліе Господа нашего Иисуса Христа отъ Луки. На Эрзянскомъ наречіи Мордовскаго языка. Изданіе Православнаго Миссіонерскаго Общества, Казань 1889.

*

Das mordwinische *pel'* – Suffix oder Teil eines zusammengesetzten Nomens?

Die Bedeutung des mordwinischen Wortes *pel(e)* ist in den Wörterbüchern nicht eindeutig geklärt, einerseits bedeutet das Wort 'Hälfte', andererseits versteht man darunter 'Seite'. Der Grund dafür ist wahrscheinlich in der finnisch-ugrischen Ursprache zu suchen, wo die zwei phonologisch ähnliche Wörter (*pälä* und *pēli*) sich vermischten. Das Wort mit Bedeutung 'Hälfte' ist heute als Ausgangspunkt von Postpositionen, Adverbien und Verben und als ertes oder letztes Element eines zusammengesetzten Nomens gebraucht.

Die Wörter, die das Element *-pel'* enthalten, werden in den mordwinischen Sprachbüchern nicht eindeutig behandelt, einige Sprachwissenschaftler halten das erwähnte Element für einen Teil eines zusammengesetzten Wortes, andere dagegen für ein Halbsuffix, und es gibt Forscher, die von einem Suffix sprechen. Die Agglutination des Elementes *-pel'* hat offensichtlich begonnen: in Wörtern, dessen Bedeutung 'Instrument, Mittel' (z.B. *uštomapel'* 'Brennstoff') ist, hat die Semantisierung noch nicht begonnen; in Wörtern, die sich auf Kleidung und Kleidungsstücke beziehen (z.B. *oršamapel'* 'Kleid'), ist wahrscheinlich ein Prozess der Agglutination zu beobachten, und in Wörtern, die Speisennamen oder Getränke bedeuten (z.B. *jarsamapel'* 'Essen', *šimemapel'* 'Getränk') kann man eindeutig von einem Suffix sprechen.

Diese Behauptungen sind auch mit Hilfe von sprachgeschichtlichen Angaben zu beweisen. In der ersjanischen Übersetzung des Evangeliums nach Lukas von 1889 sind keine das Suffix *-pel'* enthaltenden Formen zu finden, in der neuen Übersetzung des Evangeliums von 1996 dagegen gibt es mehr als zwei Dutzende solche Wörter.

SÁNDOR MATICSÁK